

МИРКО БАРИЈАКТАРОВИЋ (Београд)

ВУК КАРАЦИЋ О НОШЊИ ЦРНОГОРАЦА

Увод

Већ стотинак година, и више, помиње се црногорска народна ношња. И пише се о њој. Истиче се њена високо занатска израда, несразмерно скупа набавка као и њена елегантност и лепота.

У новије време појединци се труде да докажу да су црногорци баш овом и оваквом ношњом хтели Турцима да покажу да Црногорци не слушају њихове наредбе о томе како раја треба да се облачи, и да, према томе, они нису раја. Заправо, баш зато што себе не сматрају рајом, и Турцима упркос, они носе одећу живих боја (особито зелене и црвене) а које су Турци за себе одабрали и наменили. Најкраће, начином одевања хтели су Црногорци да покажу слободу и независност од Турака.¹ То је једно. Друго, настоји се, уз то, да се у овој и оваквој црногорској ношњи што-пото пронађу основе и остаци одеће српске средњовековне властеле.^{1а}

У сваком случају, занимљиво је питање од куда, како и од када је настала „најскупља“ ношња у „најсиромашнијем“ крају нашем.

¹ Р. Драгићевић, Неколико архивских података о народној црногорској ношњи и црногорском оружју, Гласник Етнографског музеја II, Цетиње 1962, 35.

^{1а} Вукмановић, иако дели црногорску ношњу на старију (просту и од домаћих материјала) и новију (свечану, од куповног материјала), и за ову новију каже да она потиче из средњег века те да је (она) значила „чување средњовековне културне традиције“ и да је била „знак слободе“ (Ј. Вукмановић, Страни утицаји у формирању народне ношње Старе Црне Горе, Гласник Етнографског института САНУ XXVIII Београд, 1979, 134, 137)

Овом приликом покушаћемо да, уз помоћ података које нам је оставио Вук Караџић, покажемо да је оно што се данас назива црногорском ношњом уобличено у време владика Петра I и Петра II и да се тада усталило, а касније и ширило као „народна“ ношња. Разуме се, код оних који су ту и такву ношњу могли да набаве.

А

Одмах полазимо од Вукова писања. Године 1834/5. Вук је зимовао у Боки, да би с пролећа 1835, отишао у Црну Гору на Цетиње. За то време он је прибирао податке за књигу „Црна Гора и Бока Которска“, коју ће потом објавити на немачком језику, у Штутгарту 1837. И, ево шта он у тој књизи пише: женска ношња у Ц. Гори је од вуне и платна и жене је саме израђују. Каже да жена носи кошуљу а преко ње сукнену хаљину уских рукава. Око струка, преко хаљине, паше се шири кожни појас, украшен црвеним каменчићима. О појасу виси јој бритва. Преко хаљине облачи се још једна, такође од сукна, хаљина, али без рукава. Лети се, вели, преко кошуље носи само ова без рукава. Спреда припасује вунену прегачу. На ногама су јој чарапе и опанци. Главу завија марамом, а девојке носе капу, сличну мушкој, само што по њој пришивају металне новце. Од накита жене носе обоце (минђуше), понеки ланчић, прстен и иглу у коси. Уз овакву одећу ишла је и струка од црвеног или шареног ткива.² Такву је женску одећу Вук видео у Ц. Гори 1835. године. Дакле, ни речи о велу на глави, сребрном појасу и свитним или свиленим деловима одеће и златовезу по њима (а чиме се све одликује потоња женска црногорска ношња).

О мушкој одећи Црногораца Вук каже: мушкарац навлачи уску хаљину од сукна, до колена дугу, уских рукава.³ Напомиње да у Ц. Гори мушкарци ретко носе кошуљу. На доњем делу тела су чакшире, дуге до колена, од простог плавог сукна (званог раша), које се израђује у Дубровнику. Пој унутрашњости земље праве се и од неуваљаног сукна. Од колена до чланака носе се беле сукнене доколенице, а на ногама кратке вунене чарапе и опутом направљени опанци. Уз ово Вук додаје да многи испод сукнене хаљине носе чојани цемадан (највише црвени), а богатији преко хаљине навлаче чојани (највише црвени) јелек без рукава. И цемадан и јелек, каже, најчешће су од fine чоје, често извезени златом и гајтанима, а јелеци имају и позлаћену пуцад.⁴ Даље, пре-

² В. Караџић, Црна Гора и Бока Которска (Срп. Књиж. Зад.), Београд 1922, 109—110.

³ В. Караџић, Црна Гора 108.

⁴ В. Караџић, Црна Гора, 108. Ровински пише да се некада у Ц. Гори горња сукнена хаљина звала свита (П. Ровински, Черногорија II/1 Санкт-петербург 1897, 501)

ко хаљине опасује се црвени вунени појас а преко њега силај. О појасу им висе фишеклије и мазалица. На глави Црногорац има капу од црвене чоје до врха посувраћену. Њена посувраћена страна споља је постављена црним платном. И када се платно поцепа, цела капа остаје црвена. За посувраћени део капе стављају новац и друге ситнице а у рагу и фишке.⁵ Око капе многи носе мараме, разне боје, које су код млађих свилене. Калубери су носили фесове око којих су омотавали свилену мараму као чалму, па би тако „личили на Турке“.⁶ Уз овакву одећу сваки Црногорац носи и струку, од домаће тканине, сиве боје, без које се нигде не иде на јавна места као ни без оружја..⁷ Вук истиче да најпотребније делове одела, и мушког и женског, свако себи прави, само што мушкарци капе купују.⁸ Уз ово додаје да се Црногорци не бирају редовно. Вели да мушкарцу овамо није стало до тога да буде леп, и а када би на то гледао, презирали би га и ругали му се.⁹ Једина ствар до које Црногорац много држи јесте „лијепо и добро оружје“ у чему он гледа свој нажит¹⁰ Из ових Вукових података о црногорској одећи, сабраних 1835, једва се назире она потоња луксузна и скупоцена црногорска одећа. То назирање је у томе што он вели да „многи“ носе чојане цемадане а „богатији“ и јелеке са украсним пуцадима и гајтанима.

Петнаестак година касније, у Ковчежићу (некој врсти етнографске монографије о Боки) Вук ће записати: да у Ц. Гори нема правих градова и вароши (што значи ни заната нити занатлија) па ни другачијих људи, осим тежака,¹¹ те да се старешине и свештеници „ни одијелом ни живљењем, нити икаквим особитим правима“ не разликују од осталих Црногораца.¹²

Ево Вукових података и о одевању у Боки. Он каже да је ношња Бокелја доста различита, као и њихов говор¹³ Они носе тесне, беле, до колена дуге чарапе и на ногама цревље; ниже струка, до испод колена, од црног платна или свиле, пошироке гаће. Преко кошуље облаче прслук од црне свите (који зову кружат), са сребрним пуцадима, који се у доњем делу пресамити као цемадан.¹⁴

⁵ В. Караџић, Црна Гора, 108.

⁶ В. Караџић, Црна Гора, 73.

⁷ В. Караџић, Црна Гора, 109—110. Ленорман пише да у Ц. Гори на затвору (основаном у време кнеза Данила) не треба брава на вратима и решетке на прозорима, јер је довољно узети оружје људима када их хапсе, па да не излазе на јавна места (Три Француза о Црној Гори, Титоград 1949, 149)

⁸ В. Караџић, Црна Гора, 110. Крајем 18. столећа и Паулић, аустријски пуковник, то исто пише: да Црногорци сами себи праве одећу. Лана и конопље мало имају, па платно купују (Записи XXI/4, Цетиње 1939, с. 9)

⁹ В. Караџић, Црна Гора, 109.

¹⁰ В. Караџић, Црна Гора 110.

¹¹ В. Караџић, Ковчежић — за историју, језик и обичаје — Срба сва три закона, Беч, 1849, 12.

¹² В. Караџић, Ковчежић 12.

¹³ В. Караџић, Ковчежић, 40.

¹⁴ В. Караџић, Ковчежић, 40.

Око струка паше се црвени, „или каке друге боје“ појас. Преко прслука носи се црни (или „каке друге црнкасте боје“) корет (кратка хаљина са рукавима), који се спреда закопчава,¹⁵ а који је по шавовима, спреда и позади, извезен свиленим и златним гајтанима. Код господе је уместо корета долама од црне свите, до ниже колена. Из овог описа бокелске одеће види се да је она била прављена од куповног материјала и да је у њој преовлађивала црна боја.

Вук пише да, за разлику од Бокела, Ришњани имају особито одело, „најприкладније за народно господско одијело свију Срба“.¹⁶ Наиме, они носе беле гаће, преко којих пада до колена дуга кошуља, преко кошуље бечерму с токама, преко ове тесну зелену доламу до ниже колена, с великим сребрним пуцадима низ прси, преко доламе црвени или шарени појас, а по долама црвену (или какве друге боје) бечерму са сребрним а и позлаћеним токама и пуцадима. На ногама имају беле чарапе, црвене цревље и црвене доколенице са сребрним и позлаћеним копчима.¹⁷ На глави многи сада носе бокелске капе, а гдеоји и фес, око којега понеки замота шал.¹⁸ Уз ришњанско одело, истиче Вук, иду у појас и две пушке и велики нож све у сребро оковано и позлаћено, а у рукама је цефердар. Осим грабана, каже, сви Бокели носе оружје.¹⁹ Истичемо да је на почетку Ковчежића приложена и слика Ришњанина у одећи која увелико личи, осим капе са кићанком, на потоњу црногорску мушку одећу. Ношња са те слике не подудара се у свему са Вуковим описом те ношње.²⁰

Кад Вук каже да Ришњани носе бокелске капе, погледајмо како он ту капу описује. Он вели да је то капа као повисок фес, изнутра од прсте свите а споља постављена црном свилоом, која је горе на сред врха (где је у феса кита) тако „смрекана“ да је остала јама већа од цванцике. У ову јаму гдеоји подметну црвене или зелене кадифе, извезене златом.²¹ У овој капи већ препознајемо настајање потоње карактеристичне црногорске капе.

Дакле, ако се из Вукове књиге о Ц. Гори, за коју је грађу сабирао 1835, тек једва назире потоња скупочена и луксузна црногорска одећа, и то само преко два дела мушке одеће (чојани цемадан код „многих“ и чојани јелек код „богатијих“) и неких украсних делова, дотле се из Ковчежића, особито из описа ри-

¹⁵ В. Караџић, Црна Гора, 13; Ковчежић, 41.

¹⁶ В. Караџић, Црна Гора, 13—14.

¹⁷ В. Караџић, Ковчежић, 41.

¹⁸ В. Караџић, Ковчежић, 42.

¹⁹ В. Караџић, Црна Гора, 14; Ковчежић, 42.

²⁰ У Ковчежићу се затим налазе и ови подаци: невеста има у коси игле, у ушима обоце, око врата кордун, тј. ланчић (с. 96), а од девера она добија махач (лепезу), цревље и бјечве, огледало и ребе чешаљ (с. 51). Као дар помињу се везена кошуља, везена марама, личњак (убрус), траверса (прегача), гурбела (пантљика), дуванкеса и комад сапуна (с. 95)

²¹ В. Караџић, Црна Гора, 13; Ковчежић, 41.

шњанске одеће и описа бокелске капе, а посебно из приложене слике ришњанске одеће, већ увелико препознаје оно што ће се касније назвати црногорском ношњом.

Б

Да бисмо пак показали, колико год и чиме било, да је црногорска ношња новијег настанка и да је углавном преузета из Боке и уобличена у првој половини прошлог столећа, покушаћемо сада то уверење и да докажемо.

Иако под туђом влашћу, Котор је Црногорцима био један од најближих тргова за куповину робе коју на својој територији нису могли да набаве. Тај град био је у средњем веку једно време у саставу српске државе а Которска бискупија имала је тада под својом јурисдикцијом и католичке парохије по Србији.²² То значи да је тај град имао тесне и разнолике везе са залећем. Па и у време Турака Црногорци су скупоцену робу набављали преко Котора. Ту мислимо, пре свега, на свиту (евентуално и свилу и кадифу) и делове накита који су ношени уз одећу или на одећи. Видели смо да Вук помиње неке делове мушке одеће у Црногораца који су прављени од свите. Уосталом, још у 15. и 16. столећу у Котору ће се, код тамошњих трговаца,²³ помињати купци и дужници из Црне Горе. Све је ово истина, као што је истина и да је свита лепша и мекша од домаћег сукна. Али, с обзиром на неразвијеност привреде Црне Горе у ранијим столећима, на њене сталне невоље и сукобе са Турцима, можемо сигурно да тврдимо да је свиту, кадифу и други луксузнији и увозни материјал могао да купи само врло мали број људи. Првих година прошлога столећа француски пуковник Виала де Сомијер наглашава да кадифене џемадане у Црној Гори могу да купе само „примати и кнежеви”.²⁴ А колико је опет било примата и кнежева у Ц. Гори? То, другим речима, значи да је одећа највећег дела становништва била од домаћих материјала и домаће израде, како, уосталом, Вук и пише.

Али, погледајмо шта о одевању Црногораца каже и један други списатељ. Медаковић, који је као учитељ, и Вуков савременик, боравио у Црној Гори па много шта и боље познавао од Вука. Он, наиме, овако пише: Црногорац носи бркове, брије бра-

²² И. Божић, О јурисдикцији которске дијецезе у средњевековној Србији, Споменик САН СЦП, Београд 1953, 11.

²³ Р. Ковијанић, Помени црногорских племена у которским списима I, Цетиње 1963, с. 37, 54.

²⁴ Записи XIII, Цетиње 1935, 282. Па и самим крајем прошлог столећа Ровински ће написати да у Ц. Гори само богати могу да купе материју за нову одећу. Ипак наводи да се у последње време старински гуњ замењује доламом а женски кожни појас ћемером (П. Ровински Черногорија II/1 500, 512, 524)

ду и подбријава главу остављајући перчин да му пада низ рамена.²⁵ Ни свештеник се одећом не разликује од других. И он брије браду, подбријава главу и иде у бојеве, а оружје одлаже само за време службе.²⁶ Медаковић каже да је „од прије” мало који Црногорац носио кошуљу,²⁷ већ је облачио бели, сукнени гуњ, дуг до колена, спреда украшен гајтанима, а наоколо опточен, модром свитом. Закопчава се вуненим пуцадима помоћу петљица. Испод пазуха је просечен.²⁸ Преко гуња долази црвени појас, а негда су се, вели, опасивали и личином.²⁹ Преко појаса је силав, испод силава ремник о коме висе ћеса од фишека, а обично уз њу и уљарица³⁰ (мазалица). За силав се ставе две пушке, нож и арбија.³¹ Ниже паса су гаће од неваљаног сукна, пре биле беле, а сада скоро све модре, опточене црвеним вуненим гајтанима. Ниже колена су сукнене беле доколенице, такође опточене црним гајтанима.³² Чарапе беле, кратке опточене црвеном свитом и оне се закопчавају.³³ Преко чарапа навуку се напртци (до лесице) а преко тога опанци опутом направљени.³⁴ Медаковић истиче да су у новије време Црногорци почели носити гуњеве од свите, а тако и гаће и доколенице, као и јелеке и кружате, које богато везу златом.³⁵ Вели да је за сиромаша то зло јер се задужују да би купили одећу.³⁶ Додаје и то да су у новије време почеле по селима да иду и терзије које шију и везу одећу и капе.³⁷ Он наглашава да су Црногорци пре носили кожне капе, налик калпацима, а сада носе мале плитке капе чији тепелак везу.³⁸

О женској одећи Медаковић овако пише: преко кошуље од купљеног платна, коју иначе око врата и рукава везу, жене носе беле сукнене гуњеве.³⁹ Косу плету у две плетенице, смотају их око главе и завију модрозагаситом марамом. Косу иначе мажу лојем и воском.⁴⁰ Женски појас је од коже, украшен црвеним акцима. Место паса неке носе сребрне ћемере. Појасеви, вели, могу бити тешки и до три оке. О појасу им виси синцир са кључем.⁴¹ На ногама носе мале беле вунене, до колена дуге, чарапе,

²⁵ Д. Медаковић, Живот и обичаји Црногораца, Нови Сад 1860, 16—17.

²⁶ Д. Медаковић, навођени рад, 36.

²⁷ Д. Медаковић, навођени рад, 174.

²⁸ Д. Медаковић, навођени рад, 175.

²⁹ Д. Медаковић, Навођени рад, 175.

³⁰ Д. Медаковић, Навођени рад, 175.

³¹ Д. Медаковић, Навођени рад, 175.

³² Д. Медаковић, Навођени рад, 175.

³³ Д. Медаковић, Навођени рад, 176.

³⁴ Д. Медаковић, Навођени рад, 176.

³⁵ Д. Медаковић, Навођени рад, 176.

³⁶ Д. Медаковић, Навођени рад, 177.

³⁷ Д. Медаковић, Навођени рад, 147.

³⁸ Д. Медаковић, Навођени рад, 174.

³⁹ Д. Медаковић, Навођени рад, 177.

⁴⁰ Исто, 177.

⁴¹ Исто, 177.

па напрстке и опанке.⁴² Спреда припашу вунену прегачу, а у новије време почињу да носе и траверзе од шареног платна. На прстима носе прстење.⁴³ Девојке плету косу у једну плетеницу, коју позади савију у гуку, а на глави носе капицу и мараму. Капица је као мушка, само има више веза, највише звездица. Девојачке мараме обично су беле, са црвеним пругама уоколо.⁴⁴ Опасују вунени појас. И оне носе вунену прегачу разне боје. Чарапе су им шарено оплетене и по томе се разликују од удатих жена. Неке носе и бердане. Струке су им шарене и црвене.⁴⁵

Из Медаковићевог писања, објављеног 1860, већ се јасно види да је увелико већ уобличена потоња црногорска ношња. Он сам истиче да се у „новије” време све више почиње да носи одећа од свите и да се она богато златовезом украшава. Његошево време било је доба убрзаног прихватања и стабилизовања тог новог одевања. За оне који нису могли да набаве готову одећу или куповни материјал (свиту, свилу и друго), почеле су по селима да иду терзије и од домаћег материјала шију одећу, али такву која је бојом и кројем личила на ону набављану од трговаца или израђивану од правих занатлија. То пак ново одело, набављано преко Боке, имало је у себи не само медитеранских већ и источњачких елемената.

Још нешто. Црногорци су у бојевима са Турцима често имали прилике да заробе непријатељске војнике и заплене њихову опрему. И после битке на Граховцу, средином прошлог столећа, они су запленили поред осталог и доста одеће, коју су потом међу собом поделили.⁴⁶ Разуме се да је и на тај начин долазило до Ц. Горе делова источњачке одеће и оружја. Црногорци су тако временом били прихватили и фес као своју капу и носили га све до средине прошлог столећа. И сам Његош задуго је носио фес на глави. Можда су Црногорци носили фесове и зато да би личили на Турке и да другачијим покривалом главе не би упадали у очи обесним Турцима. Уосталом, преко Грка, и по медитерану уопште, и пре доласка Турака примани су источњачки утицаји па и елементи у одевању. Да су пак такве појединости најпре допирале до Боке, то је сасвим природно. Бокељи су били познати као поморци код којих је временом и створена „бокељска” ношња са видним оријенталним елементима било по увезеном материјалу било по кроју или боји одевања. У новије време Бока је тако била почела да зрачи извесним утицајима на суседне крајеве. И Паштровићи су били почели да се носе „на бокешку”.⁴⁷ А да опет у тој бокељској (касније и црногорској) ношњи има и

⁴² Исто, 177.

⁴³ Исто, 177.

⁴⁴ Исто, 177.

⁴⁵ Исто, 178.

⁴⁶ Вукова преписка VII, Београд 1913, 339.

⁴⁷ Ј. Вукмановић, Паштровићи, Цетиње 1960, 213.

старог и општијег медитеранског, и по материјалу и по кроју, потврдимо само једном појединошћу: расечени рукави једног од горњих делова одеће (прво сукненог гуња а после душанке). Такав део одеће јавља се код Грка, Цинцара, Арбанаса, Македонаца, Бугара.⁴⁸ Горњи део одеће са расеченим рукавима, који се не навлаче на руке већ поред њих висе, били су познати и у средњем веку. То се јасно види на неким фрескама у црквама Македоније и Бугарске.⁴⁹ Пошто ктитори црква на тим фрескама имају такве делове одеће, може се претпоставити да је то к нама дошло најпре из Византије, са хришћанством. (Таквих заједничких елемената у култури балканских народа има још. Такав је и члан уз именицу у језику већине балканских народа).

А још старији, чак и раширенији хаљетак (део одеће) јесте струка. Она се јавља не само по Медитерану већ и на Кавказу, а у облику пончо-а и код америчких Индијанаца. Овакав хаљетак свакако су имали и стари Илири и стари Словени.⁵⁰ У нас се тај део ношње најдуже одржао баш у Ц. Гори и Херцеговини. Струка је, разуме се, старија од отмене и луксузне црногорске ношње али се била везала за њу једно време, да би из те нове црногорске одеће од краја прошлог столећа почела нестајати.

Да је скупоцена црногорска одећа заиста новијег постанка, запазили су, постојало, и други. Особито писци друге половине прошлог столећа. Тако арх. Дучић пише да су Црногорци веома понесени за лепим оружјем и одећом. Стога их, додаје, има којима оружје и одело више вреде него читаво имање. Он истиче да је до тога дошло нарочито од када је ушло у моду (а то значи однедавна) да се богато везу и златом и сребром ките: доламе, гуњеви, дамадани и јелеци.⁵¹ Зато је, истиче он, и било забрана ношења скупоцене одеће, као и забрана судијама да за време суђења носе оружје.⁵² И С. Матавуљ, који је у другој половини

⁴⁸ A. Benaki, *Costumes nationaux helléniques*, Athènes 1948, Tabla 43; Dhimiter Mborja, *Artri popullar në shqipëri*, Tirane, 1959, Tabla 1 и 5;

В. Кличкова, *Македонски народни носии*, Скопје 1963, табла 23.

⁴⁹ Ј. Ковачевић, *Средњевековне ношње балканских Словена*, Београд 1953, 64, 74.

⁵⁰ Сипријану Роберу црногорска је струка слична кастилијанском (Шпанија) огртачу (Сипријан Робер, *Црногорци* — превод Љ. Кланчић. Гласник Етнографског музеја II, Цетиње 1962, 13). Кулишић каже да се струка као сточарски огртач среће од Кавказа до Пиринеја (III. Кулишић, *Тргови арханчне родовске организације и питање балканско-словенске симбиозе*, Београд 1963, 60). За Вукановића овај део одеће треба да је преостео од Илира (Т. Вукановић, *Етногенеза Јужних Словена*, Врање 1974, 199—200), док би, према Томићевој, овај део одеће могао бити донесен и из старе словенске постојбине (П. Томић, *Струка као део народне одеће*, *Зборник Етнографског музеја у Београду*, Београд 1953, 189—200). Нопча мисли да је полигентског порекла (F. Nopcsa, *Albanien, Bauten, Trachten und Geräte Nord Albanien*, Berlin und Leipzig 1925, 197—8). Она личи, по својој намени, на војничко ћебе.

⁵¹ Н. Дучић, *Књижевни радови III*, Београд 1893, 130.

⁵² Н. Дучић, *Наведени рад*, 50.

прошлог столећа годинама живео на Цетињу, тврди да је за последњих педесет година у црногорској ношњи све „измењено”.⁵³ Зато се и почело говорити око Ц. Горе да је неко одевен „на црногорску”.⁵⁴

В

Црногорска ношња, коју као комплетирану знамо од средине прошлог столећа и која је до тада коначно и уобличена, настала је у сразмерно кратком времену. Бока Которска опет, са трговинама особито увозног материјала и вештим мајсторима, била је прва природна и најближа страна на коју су се Црногорци из залећа у томе ослонили и угледали. Најпре су главари и саме владике (Петар I и Петар II) као руководиоци и ратничке вође почели да носе поједине делове у којима су видели одребenu симболику, или који су им се свидели. Као што знамо, владика Петар I био је и вешт, и веома успешан, војсковођа. Предводећи лично своју војску противу Бушатлије, 1796, записано је да је био у пуном „војничком обелу”, и „оружју”. У таквој одећи био је и гувернатор као и 500 изабраних војника.⁵⁵ Тако пише нико други до владичин секретар Ђакон Алексије. И, баш после успешних ратова са Бушатлијом, Црна Гора ће почети да се осећа више слободном и независном. И некако јачом. Вук је написао да је за Ц. Гору од тада настало „ново доба”.⁵⁶ Зна се опет да је Петар I почео енергично да уводи нови ред и законе у земљи, нове и јединствене облике власти у Црној Гори, дотада на племена издељеној. Након тога он се све више повезивао и са Бокном. Руски официр Броњевски написао је да је Петар I више лично на неког генерала него на владика,⁵⁷ а његов савременик, француски пуковник Виала де Сомиер, записао је да се овај владика у дотада разједињеној и често међуплеменски завађеној Ц. Гори понашао као деспот.⁵⁸ Посао организовања и стабилизовања државе наставио је и његов наследник, Петар II, који, наглашава се, није ни носио монашку одећу. Пишући о Ц. Гори 1844. Енглес Вилкинсон вели да је Његош одевен „по војнички”, само нешто богатије.⁵⁹ Дакле, из онога што је записао Ђакон Алексије самим

⁵³ С. Матавуљ, Биљешке једног писца, Београд 1969, 64.

⁵⁴ Вукова преписка VII, Београд 1913, 72—3.

⁵⁵ М. Драговић, Материјали за историју Црне Горе, Гласник Српског Ученог Друштва 65, Београд 1886, 135.

⁵⁶ В. Караџић, Црна Гора, 36.

⁵⁷ Б. Пејовић, Црна Гора у доба Петра I и Петра II, Београд 1981, 444.

⁵⁸ Записи XIII, Цетиње 1935, 288; П. Ровински, Черногорија I, Санктпетербург 1888, с. 642. (Ровински наглашава да се Петар I понашао као суверен и за његово време гувернадурско звање (представник световне власти у Ц. Гори) постало је обична форма.

⁵⁹ Ј. Вукмановић, Физички лик и изглед Његошев, Гласник Етнографског музеја III, Цетиње 1963, 87.

крајем 18. столећа и овога што средином прошлог столећа каже Вилкинсон види се да је нова црногорска одећа у ствари била војничка (или, боље рећи, војна) униформа. Да није тако, зашто би иначе, као њен саставни део, било и комплетно оружје једног ратника? (И струка, уз то, као војничко ћебе). Мени су стари људи у Ровцима казивали да је код њих племенски капетан, када је требало да купи „дацију”, носио „као врсту униформе црногорску одећу, грб и сабљу” (М. Барјактаровић, Ровца — етнол. моногр. — Титоград 1984, 108). И, заиста све до 1910. године црногорска одећа била је једина униформа црногорских официра.⁶⁰ За разликовање и распознавање војних чиновна служили су грбови. Као што се временом код бокељских морнара формирала посебна одећа,⁶¹ као симбол и обележје морнарског живота и заједништва,⁶² тако се некако и црногорска одећа најпре почела јављати као главарска и ратничка. Вук Поповић пише Вуку Караџићу 1854. да је код њега, у Котор, долазио неки старац Шујо из Дробњака и да је тај старац, боравећи у Котору, купио за себе фес. Када су му приговорили што не купи црногорску капу која је „боља и љепша”, он је одговорио: „Узећу је ако бог да кад кренем са господарем на војску, а сад узећу ову”.⁶³ Овде се изричито помиње „црногорска капа” као нешто ново, као део ратничке опреме, али и као ознака националне припадности. Додуше, Шујо ће и даље носити фес, јер ће његови Дробњаци нешто касније бити ослобођени (од Турака). Стварањем и уобличавањем униформне одеће свакако се настојало и постизању чвршћег заједништва разједињених племена Ц. Горе.

Дакле, од краја 18. столећа, одређеније у доба владика Петра I и Петра II, у заносу успешних ослободилачких борби, уобличио се нови тип ношње код Црногораца. Што се Ц. Гора, јачањем унутрашњег јединства, више изграђивала као независна држава, то је и ова одећа добијала све постојанији облик. Колико се Ц. Гора као држава ширила, ширила се и ова одећа. (Тако је било и у Србији са шумадијском одећом, која је такође имала војничких елемената). Ако неки човек није могао да је купи, или барем неке њене делове (макар нову капу, сада као одређени симбол националне припадности), онда се прихватају крој и боја те нове а одећа се и даље прави од домаћег материјала. Али, с друге стране, ко би набавио ту нову одећу некако би тиме добијао

⁶⁰ Р. Драгићевић, Црногорски грбови, Гласник Етнографског музеја I, Цетиње 1961, с. 106.

⁶¹ Ј. Вукмановић, Ношња и оружје бокељске морнарице, Споменик САН, СIII, Београд 1953, 215.

⁶² Ј. Вукмановић, Исто 216.

⁶³ Вукова преписка VII (Београд 1913), 229. Када су главари из Васојевића, који су још били под Турцима, 1857, у Црнојевића Ријеци, ставили грбове и црногорске капице на главу (М. Дашић, Васојевићи, Београд 1986, 462, 463, 563), то је имало да значи ослобађање од Турака и примање поданства Црне Горе.

и у свом друштвеном угледу. Није узалуд речено „У чем' те виде, у то те пишу” (како си одевен, такво ћеш место у друштву добити). Пишући о Црногорцима Геземан је запазио да се код њих човек познаје по одећи, оружју, коњу.⁶⁴

У време ослободилачког и романтичарског заноса природно је да је у то ново одевање Црногораца унета и одребена симболика и да је та нова ношња све више почела означавати и националну припадност. Тако, један део горње одеће назван је душанком. Наводно, сличан су део одеће носили дворјани цара Душана, па је тај део по Душану назван тако.⁶⁵ И у Војводини су у другој половини прошлог столећа млади интелектуалци Срби покушавали да створе „српску културу” па и српску ношњу. Тада је и овамо један део горње одеће назван душанком. Он је вероватно настао по угледу на истоветан мађарски део одеће — атилу, који је код Мађара такође имао национално обележје.⁶⁶ Филиповићу су 1948. године у Никшићу говорили да се црногорска душанка онамо почела носити од друге половине прошлог столећа, после гостовања неке позоришне групе из Војводине а чији су чланови имали део одеће под тим именом.⁶⁷ То је тешко прихватити, макар се односило само на никшићки крај. Један део одеће (горњи, сукнени, без рукава) и у источној Србији зове се душанком.

Ипак, највише је симболичног, националног, историјског за себе везала нова црногорска капа. О њеном новом изгледу протурено је овакво објашњење: њен црвени поклопац (тепелак) показује проливену српску крв на Косову; црни обод капе означава жалост за пропалим српским царством. Мали део на црвеном пољу ограђен златном жицом представља Ц. Гору (под вођством владика) у којој се једино и најдуже одржавала слобода, као и историјска мисао и ослободилачки завет о поновном враћању старе моћи и славе. Наиме, у том уоквиреном делу поља, на поклопцу капе, налази се златном жицом извезен крст са четири „слова” С, што је, наводно, била скраћена мисао и фраза „само слога Србина спасава”.

Али, погледајмо од куда и од када крст и четири „слова” у његовим угловима. И, колико такво објашњење има основе? Још од времена Константина Великог (312. г.) почео је крст, као хришћански знак, на војним заставама да се јавља. Тај се знак називао лабарум. Од римских царева овај знак је наследила Византија, али са додатком у угловима крста по једног знака налик грчком слову В (вита).⁶⁸ Када је цар Душан проглашен за цара,

⁶⁴ Г. Геземан, Чојство и јунаштво старих Црногораца, Цетинје 1968, 83.

⁶⁵ А. Јовићевић, Црна Гора, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена 8, Загреб 1903, 56—58.

⁶⁶ М. Филиповић, Романтизам у народној ношњи, Рад Војвођанских музеја 2, Нови Сад 1953, 94.

⁶⁷ М. Филиповић, Исто, 97.

⁶⁸ Касније је расправљано да ли су то „слова” или ознаке оцила (С. Станојевић, Из српске прошлости I, Београд 1934, 87)

он је узео и остале знаке византиског царског достојанства па и заставу са крстом и четири оцила.⁶⁹ Тако је до нас дошао крст са оцилима. А како видимо, оцила из старог (српског) грба у Црној Гори деветнаестог столећа, објашњена су и „прочитана” као слова С, баш онако како је, вероватно, сам Његош желео и настојао пред крај свога живота. Као „Србин српском роду своме”, сам Његош је за своје Црногорце писао да су: „дичне горе српско племе”, „гњијездо Срба”, „народ српске Црне Горе”, „слободе српске срце”, док за Ц. Гору каже да је „свети храм српске славе”. Он у Горском вијенцу (1847) пева о српској капи, српском имену, српским бадњацима, српским јунацима са Вртијелке (а Вртијелка је крај Цетиња) итд., а не о црногорским. То му се натурало као нешто органско и природно. Са оваквим ставовима јасна је и Његошева одређена активност да се у време формирања нове црногорске одеће то некако, и симболички али и практички, изрази и исказе. Тај његов израз и исказ нашао је места на самој глави, односно на новообликованој црногорској капи. Уосталом, као један од најодговорнијих организатора и твораца Црне Горе као државе, он се сопственом праксом уверио да је здружена заједница црногорских племена била јача него Црна Гора разједињених и несложних племена. Ето где ми видимо објашњење оног и онаквог веза на црногорској капи (да „само слога Србина спасава”), чијем је облику несумњиво сам владика Раде кумовао. Уосталом, Љуба Ненадовић је и написао да је лепши крој и „садашњи” облик тој капи дао сам Његош.⁷⁰ Као изузетно крупан, он је пре свега за себе морао да наручује делове одела и токе. Зато је, сасвим природно, могао од мајстора да захтева шта је желео и да тако утиче на њих а потом својим примером и на поданике. И Медаковић пише да је садашња црногорска капа новијег постанка,⁷¹ то јест да ју је „изумио правити” неки Ришњанин у Котору.^{71*}

Па ни редослед и склоп боја нове црногорске одеће као да није био случајан. То су у ствари боје српске заставе. Јер, када се гледа ред војника одевен у ову одећу, онда редослед боја њихове одеће одозго надоле заиста даје српску тробојку (црвено—плаво—бело).

Када већ помињемо порекло крста и оцила, погледајмо каквог је порекла двоглави орао у нашем старом грбу. И он је преузет из Византије. Наиме, као знак династије Палеолога, прво је био крст коме су они додали орла најпре са једном и касније са две

⁶⁹ С. Станојевић, Исто 88.

⁷⁰ Љ. Ненадовић, О Црногорцима, Нови Сад 1889, 31—2.

⁷¹ Д. Медаковић, Навођени рад, 174.

^{71*} В. М. Г. Медаковић, Црна Гора и нека објашњења о њој, Нови Сад, 1868, 35. Ровински је мислио да је црногорска капа настала од времена кнеза Данила (П. Ровински, Черногорија II/1, Санктпетербург 1897, 510)

главе.⁷² Као заштитни знак своје породице, двоглавог орла је из Византије преузео С. Дечански, који је иначе био зет династије Комнина.⁷³ Знак двоглавог орла нашао се потом и у грбу Ц. Горе. Узео га је Иван Црнојевић, који је себе сматрао наследником немањихке државне мисли.⁷⁴ Тај грб је постављен и очуван на олтару цетињске цркве. У средњем веку било је по Европи двоглавог орла као украсног мотива на тканинама, па се по томе могло закључити порекло тих тканина.⁷⁵

Да завршимо, елегантна црногорска одећа од скупих увозних материјала (свите и свиле) и са доста златовеца, нова је творевина. У Вуковим записима, објављеним 1837. и 1849, у одећи Црногораца помиње се (код „многих“) само цемадан, (а код „богатијих“) и јелек од свите. У женској одећи, осим платна за кошуљу, није купован ни један део. За узор и основу те нове црногорске ношње узета је углавном ондашња ришњанска одећа. Енергични и успешни Петар I и Петар II, не само као верске старешине већ и као војсковође, свакако су својим угледом и личним примером, а још више својим настојањем, учинили да се изнађе, склопи и обликује лепа и складна тип нове ношње. Та и таква ношња најпре је била, у неку руку, војничка униформа (са обавезним ношењем оружја) и симболичним националним садржајем. Сам опет владика одевен у такву одећу сматран је од поданика, сасвим природно, као и цивилни и војни господар. Додуше, понешто је у ту нову одећу ушло и из дотадашње старе народне одеће. Ту су, пре свега, беле сукнене доколенице. Тако и кратке вунене чарапе које се код чланака са унутрашње стране закопчавају. Чакшире су задржале плаву боју, али се у новој одећи не праве више од сукна већ од свите. Црногорски опанци, у основи врста лепих сандала (одозго густе попречни редови белог јаког и танког канапа—шпага, а одоздо ђонови са потпетицом) само су стилизовани старински опанци. Гушићева их зове „укусним“ делом обуће и назива их „никшићким“.⁷⁶

⁷² А. Соловјев, О постанку српског грба, Шишићев зборник, Загреб 1930, 539. Обновљена Србија је 1838, узела стари српски грб од Срба из Угарске и карловачке митрополије где је овај био очуван (Соловјев, 537)

⁷³ С. Станојевић, Навођени рад 89.

⁷⁴ Н. Мартиновић, Трагом једне Његошеве пјесме, Гласник Етнографског музеја III Цетиње 1963, 361, 362. Видети и Б. Пејовића, Црна Гора у доба Петра I и Петра II, Београд 1981, 458.

⁷⁵ Ј. Ковачевић, Средњевековне ношње балканских Словена, Београд 1953, 166.

⁷⁶ М. Гушић, Тумач изложене грађе, Загреб 1955, 171. Не знамо од куда и од када такав назив. Сем ако је овакав опанак најпре почео до Никшића да долази од приморја, односно од Рисна, старим путем који је за унутрашњост одатле ишао баш преко Никшића. Вероватније је да је овакав опанак касније до Никшића доспео, јер је овај град од Турака ослобођен тек после 1878. И, када су овакви опанци у Никшићу почели да се праве, становништво из околине могло је да их назове „никшићким“, јер су за то становништво они представљали нешто ново.

У нову црногорску одећу, како се види, унете су историјске и националне примесе. За оно време (прва половина прошлог столећа) то је и разумљиво. Јер, ако је фес могао да обележава Турчина, зашто не би и новонаправљени облик црногорске капе (такозвани шишак или шишек) могао да обележава слободног Црногорца (човека српске припадности)? У сваком случају ова нова црногорска ношња је „исфорсирана“ и „исполитизирана“ одећа како би се рекло ненародним и не Вуковим речима у наше време.

У време убрзаног и романтичарског стварања државе природно је што је дошло и до административних забрана онога што је подсећало на Турке (фес, перчин, увијања шала око главе). Настојања владика Петра I и Петра II то нису могла сасвим да искорене. Зато је и кнез Данило, после њих, издавао наредбе противу бријања главе и ношења перчина код Црногораца.⁷⁷

Када је већ оформљена нова црногорска одећа и када је прихваћена некако као званична, код појединаца се јављао утисак да је одећа, на пример у Боки, особито код њених „брџана“ (оних у брду) личила на црногорску.⁷⁸ Овакво тврђење могло би да се изокрене и да гласи: да црногорска ношња не само што личи на одевање у Боки већ је она одатле и прихваћена и преузета, само што су ту одећу Црногорци обликовали према своме укусу и националним изразима као нешто ново и своје. И ту нову одећу Црногорци су стали љубоморно и поносно да истичу као нешто своје, национално, чак наслеђено из средњег века!

Говорећи о пореклу нове црногорске одеће немогућно је не поменути и терминологију (називе) појединих њених делова. Тако, на романско (пре свега млетачко и медитеранско уопште) порекло упућивали би називи: кружат, корет, фацулет, котула, троверза, цревље, бразолет, кордон, ботун. Уосталом, сачувано је и предање да је добротска (права бокелска) ношња донета са запада: из Италије и Шпаније.⁷⁹ На источњачко порекло појединих делова указивали би још бројнији називи: долама, јечерма, фермен, јапунца, фес, либаде, тепелук, троболос, силав, ћемер, кадифа; јатаган, кубура, кама, пала, арбија, фишек, као и торба, кеса, терзија.⁸⁰ У источњачке би ишли и грчки називи јелек и гајтан, али који су к нама дошли посредством Турака. Старији, словенски, то јест домаћи називи очувани су у именима: бјелаче, доколенице, гаће, опанци, напрстци, ошвице, бјечеве, појас, струка, раша. Овај последњи назив, и за део одеће и за тканину, свакако

⁷⁷ Вукова преписка VII, 250, 256, 338.

⁷⁸ С. Матавуљ, Бока и Бокели, Н. Сад 1893, 49; С. Накићеновић, Бока — антропогеографска студија, Насеља српских земаља IX, Београд 1913, 310, 311, 348; Ј. Ердељановић, Етничко сродство Црногораца и Бокела, Београд 1020, 15; Ј. Бјеладиновић, Народна ношња Боке Которске, Рад XVI конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије, Цетиње 1978, 138.

⁷⁹ Ј. Вукмановић, Женска ношња у Доброти, Споменик САН СЦП, Београд 1953, 227.

⁸⁰ А. Шкаљић, Турцизми у српскохрватском језику, Сарајево 1985.

је дошао по средњовековном имену државе (рашке).⁸¹ Из овако сложене терминологије одевних предмета црногорске ношње одмах би се закључило да је та и таква ношња сложеног порекла. А то, и опет, значи да она није нека самоникла тековина у овој неразвијеној и сиромашној земљи те да она, као таква, у Црној Гори уопште нема дугу традицију. То што личи на неку традицију и континуитет јесте ново романтичарско уношење симболичних елемената преко украса и боја у ту нову одећу, као и одређена „објашњења“ појединих имена или појава у овој одећи.

Још нешто. Када је нова црногорска одећа била врста униформе ратника, намеће се одмах и питање како и зашто је, онда, истовремено, скоро када и мушка, настала и усвојена у Ц. Гори и сасвим нова женска одећа налик мушкој. И то у целини. Јер, Вук није поменуо ни један део женске одеће, осим платнене кошуље, а који нису саме жене правиле и то од домаћег материјала. Потоња женска одећа, међутим, прави се од свите и свиле. На главу жене доћи ће чипкани свилени вео, а око струка сребрни појас (ћемер, кованик). Из старинске и традиционалне одеће ушла је у нову само кошуља (са златним) везом (ошвице). Али, и она је сада од свиле. Све остало је куповно, скупо и свечано. Да су мушкарци били за изједначавање и равноправност у одевању са женама, то сигурно и нису. Али, отмена одећа мушкараца некако је захтевала и повукла за собом и отменост у одећи жена. Уосталом, зар и оне (жене), поред свих пољских и домаћих послова, нису ишле у бојеве и ратовале? Само се о томе мало писало и мање зна.⁸²

⁸¹ П. Скок, Етимологијски рјечник хрватског односно српског језика III, Загреб 1973, код раша.

⁸² Сам књаз Никола је у спевовима „Хајдана“ и „Балканска царица“ настојао да покаже постојаност, достојанство и изразито родољубље црногорске жене. А Томо Ораовац је саставио књигу „Знамените Црногорке“ (Земун 1940), која уистини чини добру допуну „Примјера чојства и јунаштва“ Марка Миљанова.

Mirko BARJAKTAROVIC

VUK KARADŽIĆ ON THE MONTENEGRIN COSTUMES

Summary

In his writings (1837 and 1849) Vuk gave detailed descriptions of national costumes worn in Montenegro. As for women's garment, every single piece mentioned was made by women, except the shirt made of linen cloth which was bought. Men also wore homespun clothes, mostly made of wool. Normally they did not wear a shirt. But, adds Vuk, »many« also wear a red džemadan (vest) made of cloth, while »the richer ones« wear sleeveless jackets (jelek) embroidered and ornamented with buttons. Medaković, Vuk's contemporary, also wrote that Montenegrins mostly made their clothes of homespun materials, yet he pointed out (1860) that *nowadays*, and *in recent times*, more and people buy cloth and other expensive materials for making clothes.

We know that these new clothes were made of svita, velvet and silk and emroidered with silver and gold threads. The names of the articles of clothing are mostly foreign: of Roman origin (koret —, kružat —, kotula —, iaketa — iacket, traverza — a transverse piece, brazolet —), oreven more frequently oriental (dolama — domlan, dimije — ječerma —, jelek —, tepelak —, silav —, tobolos —, ćemer — money belt). Few have native, Slavic names (dokolenice, opanci, pojas, bječva, pregača, haljina, struka). It would be logical to conclude therefore, that these clothes were introduced from without. Moreover, fairly recently.

What is called Montenegrin costume nowadays dates more or less from the first half of the 19th century, mostly from the 1840—1860 period. During the period in which Motenegro gradually won independence and gradually established itself as a state, which coincided with the Romantic Movement, the Montenegrins took over from the people from Boka, especially from around Risan, numerous accessories altering them so as to suit their tastes and their ideas. The uniform stule of the costume was thus born. People from Boka had already made their clothes from imported materials. Beings navigators, they had maintained contacts with the Mediterranean countries, and through them with the Orient. In the beginning they wore dress used doth as military uniform and ordinary clothing. Hence, nt was only complete with weapons. Even struka was originally a blanket worn by warriors. The colours and the embroidery as well as the names of some articles of garment thus asquired a symbolic meaning and became a feature of national identity. Especially the cap, the restyled and emroidered Montenegrin cap. Allegedly, Njegoš, who had himself worn a fez before that, gave the cap its ultimate shape.